

АНСАМБЛЬ ПІСНІ І ТАНЦЮ “КОЗАКИ ПОДІЛЛЯ” У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

Росіна Римар, викладач

Хмельницького педагогічного інституту

АНСАМБЛЬ ПІСНІ І ТАНЦЮ “КОЗАКИ ПОДІЛЛЯ” У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

У статті розглядається хоровий колектив, тісно пов'язаний з історико-національним контекстом, в рамках якого формується і його виконавська манера, і вибір репертуару, і укладання програм, і самі засади творчої діяльності.

Постановка проблеми. Як художній організм, хор значно тісніше пов'язаний із суспільним життям, ніж інші, “елітарніші” музичні колективи. Адже за національною традицією саме хоровий спів концентрує у собі найбільш яскраві ментальні ознаки, і традиції даного регіону, задовольняє соціальні потреби і прилучається до багатьох знаменних політичних подій. Ці спостереження цілком слушні і для діяльності “Козаків Поділля” з Хмельницької філармонії.

Метою даної статті є висвітлення історично-соціальної ролі цього колективу у художньому житті краю, тим більше, що систематичного огляду, серйозної наукової літератури, йому присвяченої, поки що практично немає.

Оскільки творчий шлях ансамблю пісні і танцю “Козаки Поділля” відображено лише у газетних оглядах та рецензіях, то **завданням** статті є проаналізувати творчість одного з найпопулярніших місцевих колективів регіону більш докладно.

Основний виклад матеріалу. Свою творчу біографію колектив розпочав 1938 року. Від 1962 до 1990 року він носив назву: ансамбль пісні і танцю “Подільська”, а з 1990 року був перейменований у ансамбль пісні і танцю “Козаки Поділля” і під такою назвою відомий сьогодні.

Його колиска – місто Кам'янець-Подільський, що якраз в той час стало центром новоствореної однойменної області. До молодого мистецького колективу, спочатку він існував як хорова капела, увійшли як професійні музиканти, актори місцевого театру, так і кращі представники аматорських хорів, що подальше своє життя пов'язали з музикою. Перші кроки хору були вельми непростими, головною проблемою стало те, що вкрай бракувало власного приміщення для репетицій, але незважаючи на всі перешкоди, підготовка програм проходила на квартирі у першого керівника колективу Бориса Світличного. Випускник Тбіліської консерваторії, він був вихований на російській класиці, проте українські народні, а саме, подільські пісні, як і твори національних класиків Лисенка та

Леонтовича, досить швидко зайняли належне місце в репертуарі хору.

Перший концерт у 1938 р. викликав досить жвавий відгук у мешканців Кам'янець-Подільського і був оцінений дуже схвально. Хочеться нагадати, що традиції високопрофесійного хорового співу плекались тут майже триста років. У перших програмах переважали, згідно з ідеологічними вимогами, твори радянських композиторів і російської хорової спадщини, наприклад, Дунаєвського, часто співали твори Чайковського, Ганеєва, проте знаходилося місце й українській музиці, творам Лисенка, Леонтовича, Ніщинського, Стеценка, Козицького і традиційно – подільським народним пісням, серед них особливо улюбленим, які часто виконувались “на біс”: “Ой летіла горлиця через сад” та “Ой горе тій чайці-небозі”. Пощастило, що малограмотні радянські ідеологи не знали тоді, кому належать слова популярної пісні, тому що авторство гетьмана Мазепи, напевно, викреслило б її з програм концертів назавжди.

Поступово зміцнювався творчий склад колективу. Коли в 1939 році був розформований Київський жіночий хоровий ансамбль, шестеро його співачок отримали призначення в Кам'янець-Подільський. Отже, колектив поповнився високоосвіченими професійними кадрами. Очевидно, це сприяло подальшому фаховому зростанню хору, де велика робота велась над досягненням належної культури звуку, виразною дикцією, злагожденістю ансамблювання, динамічною, темповою палітрою. Постійно обговорювались та шукались шляхи до адекватного втілення найтонших нюансів у змісті твору та особливостей інтерпретації його стилю.

Підна праця раптово перервалася з початком Великої Вітчизняної війни. Оскільки основний склад хору становили молоді чоловіки, вони були прикликані до лав армії, відтак потрапили на фронт, і колектив вимушений був припинити тимчасово своє існування.

Діяльність ансамблю була відновлена в 1944

АНСАМБЛЬ ПІСНІ І ТАНЦЮ “КОЗАКИ ПОДІЛЛЯ” У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

році, коли місто зайняли радянські війська. Багато хто з попереднього складу не повернувся з поля війни, так сталося, що змінився і керівник хору. Замість Світличного ним став колишній завідувач музичною частиною драматичного театру ім. Петровського – Іван Данилович Атаман. Обдарований музикант і добрий організатор, він в короткому часі поповнив хор прекрасними молодими голосами, і навіть добився кількісного зростання – замість довоєнних тридцяти учасників тепер до складу хору входило 50 осіб, а, крім того, при колективі було створено інструментальний ансамбль з 8 чоловік та танцювальну групу з чотирьох пар.

Дуже непросто було в той час складати концертні програми. Післявоєнні сталінські догми вимагали ще більш ретельного дотримання ідеологічних правил, тож без “Катюші” М.Блантера, “Дороги” А.Новікова чи “Солов’їв” В.Соловйова-Седого не можна було собі уявити жодного виступу. Але не ці твори репрезентували істинну сутність хору. Найбільшим їх успіхом стали, за визнанням і публіки, і критики, “Щедрик”, “Діду мій, дударіку”, “Не стій, вербо, над водою” М.Леонтовича, “Туман хвилями лягає” М.Лисенка та згадані народні подільські пісні “Ой летіла горлиця через сад” і “Ой горе тій чайці-небозі”. Отже, всупереч всім настановам і вимогам, українська народна пісня і класика й надалі становила найціннішу частину репертуару хору.

На початку 1947 року сталася чергова заміна у керівництві хору. Замість І.Д.Атамана цю функцію почав виконувати випускник Харківської консерваторії Костянтин Олександрович Ровінський. Тоді ж були розділені посади керівника ансамблю і диригента-хормейстера, на яку призначили випускницю Київського музичного училища Людмилу Коренблім.

Серед маси офіційних концертів та обов’язкових прохідних виступів траплялись і справді історичні події. Одна з таких незабутніх мистецьких акцій сталась під час гастролей по Вінничині, у Тульчині влітку 1951 року. На батьківщині Леонтовича артисти дали ціле концертне відділення, складене з його безсмертних творів. На вечорі були присутні його сестри Олена та Вікторія і дочка Галина. Увесь зал та присутня родина були зворушені таким виявом любові і шаноби до визначного українського композитора.

Радянська система змушувала колектив часто виїжджати з гастролями у найнеподіваніші і найвіддаленіші точки величезної імперії. Іноді такі гастролі бували навіть досить престижними – як у 1952 році в Москві, але далі маршрути ансамблю пролягли у Карело-Фінську РСР, у Мурманськ і Петрозаводськ, Североморськ і Печенгу, Нікель і порт Полярний, аж на півострів Рибачий.

У 1954 році, після перейменування Проскурова на Хмельницький, колектив отримав нову назву і почав називатися Хмельницьким державним ансамблем пісні і танцю.

Після гастролей на Півночі артисти підготували нову програму і в 1955 р. виїхали з нею на гастролі республіками Закавказзя. Збереглася програма концерту, яка є дуже цікавим зразком поєднання офіційних творів, які обов’язково відкривали концерт, та подальших номерів, що були справжніми шедеврами української музики: “Поділля-край, безмежні простори” К.Ровінського; “Хмельницький вальс” В.Цибульника¹; “Віночок подільських пісень” І.Атамана; “Слався, Вітчизно моя” Г.Жуковського; “Піють півні” обр. М.Леонтовича; “Ой на горонці” в обр. В.Косенка.

Критики добре оцінили виступи колективу, зокрема хороше враження справила хорова група ансамблю. Завдяки газетним відгукам та критичним рецензіям відомо, що в репертуарі знайшлося місце і творам зарубіжної класики, зокрема гарно відгукнулись рецензенти про виконання таких творів, як “Весна” Й.Штрауса, “Музичний момент” Ф.Шуберта, “Циганка” Р.Шумана та деяких інших².

З кінця 50-х років “входять в моду” фольклорні експедиції у всьому СРСР. Починається серйозніше вивчення фольклорних джерел. Прилучився до того і Хмельницький ансамбль. Велика робота, проведена колективом за вивчення подільського народнопісенного і танцювального мистецтва, позитивно позначилася на самобутності репертуару. Ці зусилля, помножені на виконавську майстерність, забезпечили в 1960 р. успішний виступ ансамблю на республіканському огляді-конкурсі, присвяченому Декаді української літератури і мистецтва у Москві. Колектив виборов тоді почесне право представляти українське мистецтво в дев’яти республіках колишнього СРСР, здебільшого в столицях і великих промислових центрах Закавказзя, Середньої Азії, на Уралі і в Сибіру.

¹ Перші два твори програми належали місцевим авторам – К.Ровінський, як вже згадувалось, був керівником колективу, а В.Цибульник викладав теорію музики в Хмельницькому державному музичному училищі.

² За даними, які збереглися у фондах ансамблю “Козаки Поділля”.

АНСАМБЛЬ ПІСНІ І ТАНЦЮ “КОЗАКИ ПОДІЛЛЯ” У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

У 1962 році ансамбль вибрав собі поетичну назву “Подільянка”. На цей час припадає наполеглива праця колективу над удосконаленням фахового рівня, дальші пошуки свого неповторного творчого обличчя. Значною мірою вони пов’язані з роботою в ансамблі випускника Чернівецького музичного училища Володимира Петровича Агамана. Він віддав роботі в колективі майже два десятиліття. Спочатку працював диригентом, а з 1967 року художнім керівником. Завдяки його наполегливим зусиллям, експедиціям селами Хмельниччини для ансамблю були записані і перекладені для хору народні пісні “Ой у полі тополька”, “Золоті ключі”, “Ой же гей, воли”, “З рибкою борщ”, “Та ведуть коней до води”, а також ціла низка подільських купальських та весільних пісень. Водночас він разом з подільськими поетами П.Карасем і В.Семеновським, створює “Думу про Богдана Хмеля” та “Думу про Устима Кармалюка”. Наступні роки були позначені пошуком нових програм і мистецьких засобів їх здійснення. Так з’явилися вокально-хореографічні композиції на слова П.Карася “Місто над Бугом” і “Край мій”. Автори оспівували історію рідного міста і його прекрасну природу, уславляли найкращі людські почуття.

Новий етап в житті ансамблю починається навесні 1975 року, коли його художнім керівником стає випускник Свердловської консерваторії Микола Панасович Балема, нині народний артист України.

З його приходом в діяльності ансамблю відбулись істотні зміни. Насамперед, було звернуто увагу на подальше формування творчого обличчя колективу, щоб глядачі розрізняли, де ансамбль Вінницької чи Тернопільської філармонії не тільки за назвою та костюмами, бо репертуар, хоч і відмінний в окремосятах, а будувався за однаковими принципами. Вимагалось зробити справді подільську програму що відповідала б культурним традиціям краю, піднести професійну культуру ансамблю, позбутися штампів і поверховості. Потребували значного шліфування робота з оркестром і хором. У музичному оформленні танцю нерідко зіставлялись не менше десяти різнохарактерних мелодій, а від цього губилася чіткість і цілісність композиції, давалася взнаки статика у багатьох номерах. Саме з цими проблемами зіткнувся новий керівник, як також з проблемою оновлення доволі застарілого репертуару, що до того ж спирався, в основному, на безліки радянські композиції, позбавлені будь-яких національних ознак.

Микола Панасович Балема досить сміливо, як

на ті часи, звертається до традицій української минувшини. Легендарний край козацтва, славних сторінок українського повстанства і Устима Кармалюка, безперечно, підказував колективу нові теми і образи. Тому великий акцент він зробив на музично-танцювальних композиціях з театралізованим змістом. Однією з перших таких композицій стала “В’язанка подільських жартівливих пісень”, в основу якої покладений вірш Степана Руданського “У неділю на риночку”.

У традиціях радянського офіціозу було влаштування гучних фестивалів і святкувань з приводу різних комуністичних дат. Але завдяки ним численні провінційні колективи мали змогу виступати на столичних сценах та демонструвати свою майстерність широкому загалу. І так у 1977 році “Подільянка” з успіхом виступила з чудовою вокально-хореографічною композицією “Нивами подільськими”, на сцені київського Палацу культури “Україна”, а потім показала програму в інших українських містах. Переконавшись, як охоче сприймається театралізація пісень і танців, М.Балема захоплено працює над цілою вокально-хореографічною композицією “Красо України, Поділля”, що розпочата віршем Лесі Українки, будується на текстах подільського поета П.Карася.

У 1979 році колектив здобуває підвищення офіційного статусу – рішенням Міністерства культури СРСР ансамбль переводять у першу категорію. Він збільшується на 35 осіб. Художній керівник і композитор пише нові обробки українських, білоруських народних пісень для хору, в яких намагається використовувати певні сучасні елементи музичної виразовості – як в гармонії, так і в фактурі. Це, наприклад, помітно в обробці білоруської пісні “Косив Ясь конюшину” та багатьох інших. Також, для ансамблю були перекладені твори Івана Карабиця, Олександра Зуєва, Ігоря Шамо, Ігоря Поклада, Аркадія Філіпенка та Віталія Філіпенка.

Новим випробуванням для творчого колективу став 1982 рік. Життя покликано змінювати хорову манеру співу – з академічної на народну. Звісно, так звана “народна манера”, що входила в моду на початку 80-х років стала складним випробуванням, але згодом керівники ансамблю переглянули свої позиції, і зараз вона академічна, але заради виразовості використовується мішана, наприклад, сопрано співають в академічній, а альти в народній манері виконання.

Довгі роки мистецькі колективи були практично “невиїзними” за кордон. Виняток становили лише “культурні обміни” між містами-побратимами

АНСАМБЛЬ ПІСНІ І ТАНЦЮ “КОЗАКИ ПОДІЛЛЯ” У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

країн соціалістичної співдружності, які давали можливість хоча б іноді виїжджати в сусідні держави. Для Хмельницької області таким округом-побратимом був Сілістринський округ Народної Республіки Болгарії. Часто відбувались поїздки хмельничан за Дунай і посланців Добруджанського краю на Поділля, обмін економічним досвідом, а також набутками самодіяльних і професійних мистців. Восени 1982 року “Подольняк” здійснила поїздки до Сілістринського округу, де відбувалися дні Хмельницької області, і у дарунок болгарським слухачам Хмельницькі мистці привезли “Хей Балкан, ти роден наш” і спеціально створений М.Балею “Вальс дружби”.

У 1984 р. Львівська студія телебачення, на замовлення Центрального телебачення, зняла про колектив два фільми, котрі демонструвалися по всесоюзній і республіканській телепрограмах, що можна розцінити як високе визнання заслуг і художнього рівня провінційного, в рамках Радянського союзу, колективу.

У липні 1985 року ансамбль звітував у столиці, з нагоди якоїсь чергової дати, проте сам концерт дістав високу оцінку професійних критиків в мистецьких колах столиці і республіканській пресі. Ансамблю було запропоновано виступити перед іноземними туристами Києва, з країн соціалістичної співдружності та з віддалених країн – Канади, Італії, Франції, Африки, котрі протягом місяця мали нагоду відвідувати щоденні концерти ансамблю, а в книзі відгуків залишити зворушливі записи. Іноземні фахівці виявили великий інтерес до виконавської манери ансамблю, до інтерпретації народних пісень, а французький мистецький колектив “Гопак”, що спеціалізувався на виконанні українських народних танців, переймав зразки творчої роботи хмельничан, вивчав українські національні костюми.

Нова політична ситуація, яка склалась у середині 80-х років, сприяла реалізації деяких більш амбітних творчих планів головного диригента і художнього керівника колективу М.Балеми. Насамперед, було здійснено організаційну перебудову ансамблю. На основі існуючого колективу було створено більш гнучку концертну структуру, вокально-інструментальну і фольклорну групи, оркестр народної музики, хорову капелу і балет, що дало можливість готувати програми різного плану, розраховані на різноманітні сфери, стилі, історичні епохи, призначені для різноманітної аудиторії як за віком, так і за художніми інтересами і сприяло

можливості виступів на менших сценічних майданчиках. Але творчий процес особливо активізувався з початку 90-х років, в час створення незалежної держави, коли ансамбль отримав назву “Козаки Поділля” і виконував програми, в котрих оспівувалися український дух та національна гідність.

За результатами огляду хорових колективів та ансамблів пісні й танцю рішенням колегії Міністерства культури УСРСР “Козаків Поділля”, на початку 90-х років, названо третім колективом на Україні після таких уславлених, як академічна хорова капела “Думка” і хор імені Григорія Верьовки.

Завдяки національній самовідданості художнього керівника та головного диригента М.П.Балеми сталося відродження і популяризація української, а саме подільської, народної пісні. Так, влітку 1990 року в містах і селах Хмельницької області проводилися свята “Хвала рукам робітничим”. Це були цілі театралізовані програми, які починалися вранці і завершувалися пізно ввечері концертом із старовинних народних пісень.

Ансамбль пісні і танцю “Козаки Поділля” виводив українську народну пісню на світовий та європейський рівень в усій її первозданній красі і чистоті. Самобутні концертні програми були представлені майже в кожній європейській країні, а також у США та Індії.

Деякі критики прискіпливо ставились до того, що головний диригент використовує творчий колектив для реалізації своїх музичних задумів, і концертні програми склалися майже на 90% з обробок і авторських творів М.Балеми, на що була така відповідь: “...Але ж не в тому суть, що це моя пісня чи обробка, а в тому, що в результаті моєї композиторської роботи над подільським фольклором народжується твір, наскрізь пронизаний національним духом. ...Нині треба перепробувати всі засоби, використовувати найменші можливості, щоб повернути людям пам’ять, відкрити їм очі на втрачене багатство”³. Так відновили своє існування народні пісні з Ярмолинецького, Славутського, Чемеровецького районів Хмельницької області – “Стоїть козак на чорній кручі”, “Ой там, за горою”, “Ішло дівча лучками”, “Було літо, було літо”. Саме в цей період з’явилася всеукраїнська пісня-гімн “Козацькому роду нема переводу”, яку написав Народний артист України Микола Балема на вірші поетів Петра Карася та Мирослава Воньо. Важливим етапом в творчому житті “Козаків Поділля” було здійснення постановки народної опери М.Балеми “Вічний етап” за мотивами легенд і переказів про Устима Кармалюка на лібрето Павла Гірника.

³ С.Кабачинська Курочка ряба, що могла б знести золоті яйця // Україна. – №1. – 1991. – С.9.

АНСАМБЛЬ ПІСНІ І ТАНЦЮ “КОЗАКИ ПОДІЛЛЯ” У СВІТЛІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ

Цю роботу артисти показали на сцені Палацу культури “Україна” в рамках програми фестивалю “Таланти твої, Україно” в листопаді 1992 року.

Микола Панасович докладав великих зусиль, на початку кар’єри художнього керівника, щоб переосмислити репертуарну концепцію і дати колективу “ковток свіжого повітря”. Завдяки його композиторському таланту в “Козаків Поділля” з’явилося особливе “обличчя”, впізнаване в Україні. Йому не один раз доводилося відстоювати національні традиції, героїчний пафос української історії, уособлення краси і багатства рідного краю перед ідеологічними рогаками та перепонами. Особливо це відчувалося в радянський період, коли доводилося шукати компроміс із “знавцями”, котрі в кожній глибоко національній програмі відчували націоналістичний дух, або заперечували нову концепцію, вимагаючи не ускладнювати завдання народного пісенно-танцювального колективу.

Прийом театралізації номерів протягом концерту, наскрізний розвиток музичних тем, вимагав і до тепер вимагає від композитора доволі вдумливого і винахідливого підходу у виборі музичного матеріалу, що доводить тяжіння мистця до великих форм в інструментальній музиці. За таким принципом з’явилися на світ вокально-хореографічні композиції “Красо України, Подолля”, “Гарно в нас на Поділлі”, “Пролог”, “Подільські шедрівки”, “Подільські вечорниці”, “Проводи козаків” та “Козацький святковий” з циклу Українські симфонічні танці, “На лезі шаблі наша воля” та інші.

У березні 2003 року з’явилася нова мистецька програма “Будьмо гонорові!” М.Балеми, в якій майстерно поєдналися козацькі, стрілецькі, повстанські та авторські твори про Нестора Махна і Симона Петлюру, старовинна козацька “Ой, Грицю, ти Грицю, ти донський козаче” та пісня чорноморських моряків “У приморським саду”, які були записані на Хмельниччині. Та сучасно-новітнім штрихом було виконання жартівливої пісні “Ой під вишнею” в джазовій інтерпретації композитора, а головуючий твір програми, “Будьмо гонорові!” на слова Петра Карася, звучав як символ невмирущої гідності.

У вересні 2003 проходили дні культури і мистецтв Хмельниччини у Києві, котрі завершилися концертною програмою “Козаків Поділля”. Професіоналізм артистів і керівника зокрема, визначили успішний виступ у фіналі, що в черговий раз довів високу виконавську майстерність колективу.

Наслідуючи традиції М.Лисенка і М.Леонтовича, мистець прагнув досягнути дух

народного фольклору, поєднавши його з сучасними засобами музичного мистецтва, і крізь призму свого бачення творити власні мелодії, близькі до народних. Поєднання оригінальних народних мелодій із власними виткали величезну музичну спадщину (понад 400 творів), до якої належать, окрім вокально-хореографічних композицій: струнний квартет і квінтет; симфонічна поема “Поділля”; рапсодія “Кохаймось, братове!”; хорові сюїти “Вінок Поділля” та “Тосі-тосі”; вокально-хореографічна сюїта “Шевченкіана”; інструментально-хоровий концерт “Думка-шумка”; перша подільська опера “Вічний етап”.

Останнім часом у творчості Балеми прослідковуються тяжіння до незвичних для невідомого слухача виразових прийомів, прагнення більш радикально оновити палітру хорового письма. Композиторська практика, породжена усією діяльністю мистця як керівника ансамблю, поступається місцем прагненню піднятися на вищий щабель художнього узагальнення. Наприклад: п’ятичастинна симфонія “Україна” для великого симфонічного оркестру, написана серійною технікою; новий, джазовий, принцип обробки народної пісні “Ой під вишнею”, та естрадне звучання в “Тільки ми й полонез”, “Музико, грай”, “Ти”...; хоровий цикл для концертного виконання на вірші Ростислава Балеми “За стінами ранку” в який входить понад 20 творів.

Висновки. Якщо намагатися визначити тяглість регіональних традицій у діяльності ансамблю пісні і танцю “Козаки Поділля”, то необхідно виокремити особливий інтерес до театралізованої вокально-танцювальної сфери, велику роль інструментального супроводу, навіть самостійних інструментальних композицій у його програмах, що бере початок ще від творчості подільських композиторів XIX століття. Провідними жанрами залишаються різностильові обробки українських, особливо подільських народних пісень котрі, оздоблені талантами місцевих композиторів, відродились, отримали нове та неповторне обличчя, і з великим ентузіазмом сприймаються молоддю. Саме цей аспект у діяльності колективу і є запорукою відродження народної пісні.

1. *Історія української музики.* – К., 1990. – Т.3. – С. 298, 333, 363.

2. *Лисенко М. Листи.* – К.: Мистецтво, 1964.

3. *М.В. Лисенко у спогадах сучасників / Упоряд. О.М.Лисенка.* – К.: Муз.Україна, 1968. – 823 с.

4. *Микола Лисенко у спогадах сучасників: у 2 т. / Редкол.: ...А.П. Лащенко (голова) та ін. – К.: Муз. Україна, 2003. – Т.1 / Упоряд., передм. та комент. Р.Я.Пиличука. – 344 с.*